

urmă succes în continuare în încheierea tuturor celor șase volume ce vor constitui surse de informare și instrumente principale de lucru pentru cunoașterea culturii și romanității în provincia vecină „soră” a Daciei; romanizarea acesteia din urmă era strict legată și

condiționată de Moesia Superior, ca de o largă punte de pătrundere a culturii greco-romane în limbă latină dinspre Italia prin Dalmatia către provincia carpato-dunăreană.

I. I. Russu

EMILIAN POPESCU, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, Edit. Acad., 1976, 438 p., 372 fig. în text (desene), 84 pl., 203 fotografii, 1 hartă.

O lucrare temeinică, în care sînt adunate și prezentate sistematic, ilustrate și comentate la nivelul exigențelor științifice actuale toate inscripțiile tirzii din România, datînd din secolele IV—VII și următoarele, pînă în plină epocă feudală (secolul al XIII-lea), era de multă vreme resimțită în documentarea de specialitate privind istoria noastră națională și chiar a sud-estului european. De mult era nevoie de o asemenea lucrare, spre a completa fondul documentar de natură arheologică, numismatică, literară-narativă etc., pentru o epocă mai puțin cunoscută, dar de maximă importanță în contextul etnogenezei românilor și al intrării lor, ca popor deplin constituit, pe arena istoriei din sud-estul Europei. Dar iată că această lacună a fost înlăturată prin cartea cunoscutului epigrafist Emilian Popescu, apărută în cinstea Congresului internațional de tracologie, ținut în toamna anului 1976 la București, carte care—subliniem din capul locului—prezintă o remarcabilă valoare documentară-științifică.

Lucrarea se încadrează în efortul general al specialiștilor din țara noastră, concretizat în prestigioasa operă de editare a tuturor inscripțiilor antice (latine, grecești, palmirene) descoperite și cunoscute pînă acum pe teritoriul României, operă colectivă de mari proporții, ce se înfăptuiește sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice, prin grija și competența eminentilor istorici-epigrafisti D. M. Pippidi (București) și I. I. Russu (Cluj-Napoca).

Socotim notabil faptul că, în cadrul acestui important „corpus național” — care constituie un vechi deziderat pentru studiile istorice de la noi — a apărut deja, în 1975, primul volum din *Inscripțiile Daciei Romane* (alcătuit integral de I. I. Russu), al doilea (Oltenia și Muntenia) și al treilea (mărturiile scrise din Banat), sînt pe cale de apariție, iar al patrulea, cu inscripțiile de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și zona înconjurătoare se găsește într-un avansat stadiu de redactare. Dacă mai adăugăm că sînt în lucru cîteva fascicule cu monumentele epigrafice eline și latine din Dobrogea (secolul al V-lea î.e.n. — secolul al III-lea e.n.) întregim imaginea de ansamblu asupra activității rodnice și de mare răspundere știin-

țifică-profesională ce se desfășoară la noi în această ramură de bază a istoriei.

Pe atare fundal de muncă creatoare, închinată descifrării trecutului istoric al poporului român și a sud-estului european totodată, se plasează organic lucrarea lui Emilian Popescu, alcătuită după mai mulți ani de muncă perseverentă, de pertinențe investigații și studii de specialitate în țară și străinătate.

În ceea ce privește conținutul, volumul de față, editat în condiții tehnice vrednice de relevat, cuprinde toate inscripțiile grecești și latinești, însemnări de orice fel (făcute pe piatră, metal, ceramică, sticlă, os sau chiar trasate cu vopsea pe vase ceramice — *dipinti*), ieșite la lumină pe teritoriul României și databile de la Diocletian (284—305) pînă la începutul secolului al XIV-lea. Inscripțiile sînt grupate după provincii istorice (Dobrogea Oltenia, Banat, Transilvania, Muntenia, Moldova), iar în cadrul acestora pe localități (antice sau moderne), (îmîndu-se seama totodată de cronologia și caracterul lor (votive, onorifice, funerare, *instrumentum*). Sînt adunate la un loc 417 de documente epigrafice, publicate sau inedite, însoțite fiecare în parte de bibliografia aparținătoare, informații privind locul de păstrare, starea de conservare, datele tehnice și condițiile descoperirii, de ilustrația necesară (fotografii sau desene) și de un scurt, dar substanțial, comentariu epigrafic-istoric.

După o scurtă dar lămuritoare *prefață* a prof. D. M. Pippidi, în *introducere* autorul face un studiu substanțial, în care sînt relevate și comentate problemele mai importante ridicate de documentele epigrafice. Aparatul critic și *indicele* foarte diversificat (pe împărați și familia lor, șefi ai triburilor migratoare, divinități, antroponime obișnuite, termeni militari și administrativi, de calendar, pentru măsuri și greutateți, numiri geografice, anumite fenomene de grafie și limbă), tabelul de concordanță al numerotării inscripțiilor cu numerele din alte publicații și trimerile din text la excelențele fotografii ale pieselor epigrafice facilitează considerabil utilizarea eficientă a cărții de către cercetătorii interesați.

Cît privește datările, în cazul materialelor epigrafice lipsite de elemente de datare precise, autorul a încercat și în mare măsură a reușit, să fixeze cronologic, restrîns sau mai elastic, fiecare inscripție, după criteriile interne sau externe obișnuite (nume de persoane, instituții, forma literelor, ornamentația monumentalului, felul de redactare a textului), iar pentru însemnările pe ceramică a recurs și la indicațiile oferite de contextul arheologic. În urma acestei operații de încadrare în timp a fiecărei epigrafe, unele datări anterioare au fost menținute, altele respinse ori corectate prin adoptarea unor soluții cronologice mai bune, rezultate din studierea unui material epigrafic mai bogat și variat.

Cum e și normal, textele din cuprinsul volumului au o valoare extrem de inegală, mergînd de la un simplu semn zgîriat pe ceramică pînă la inscripții monumentale, de zeci de rînduri, dăltuite elegant în piatră. Unele conțin simple însemnări cotidiene, mărci de fabricație, semne pentru indicarea greutății sau capacității. Altele, în schimb, sînt pline de sevă istorică. Dar, indiferent de bogăția sau zgîrcenia informației, toate categoriile de inscripții luate împreună, plasate în timp și spațiu, furnizează date de un inestimabil interes documentar-științific. Ele oferă informații valoroase, adesea unice, despre evenimente istorice, activități constructive, despre viața social-economică, administrativă, cultural-religioasă din Imperiul romano-bizantin și despre raporturile acestuia sau ale popoarelor autohtone cu populațiile migratoare. Găsim date concrete legate de activitățile comerciale interne sau externe, reglementarea vieții economice, garantarea valorii intrinsece a monedelor sau obiectelor de aur (Crasna, Feldioara, Tomis), precum și informații prețioase, mai ales în inscripțiile din secolele IV—VI, referitoare la cler și la stratificarea socială din unele orașe dobrogene și dunărene (Tomis, Callatis, Tropaeum Traiani, Sucidava).

Însemnătate particulară prezintă și materialele epigrafice care conțin informații despre trecerea la creștinism, organizarea bisericească și propagarea noii religii, pentru că ele aparțin în primul rînd, și în covârșitoarea lor majoritate populației autohtone, stabile. Se pomenesc frecvente fapte din traiul de toate zilele și se exprimă gândurile unor familii sau grupuri sociale despre viață și moarte, despre credința în nemurirea sufletului ori alte idei mitologice-religioase. În secolele IV—VI este vremea cînd creștinismul și-a pus amprenta pe mentalitatea oamenilor și multe din formulele epigrafice reflectă acest fenomen. În primele veacuri, religia creștină — se știe — a fost primită mai întîi de oamenii pămîntului, nu de triburile „barbare” imigrate, fapt din care rezultă incontestabil că istoria creștinismului în ținuturile ponto-dunărene-car-

patice se confundă de fapt cu însăși istoria greco-daco-romană. Inscripțiile paleocreștine descoperite în Dobrogea, de-a lungul Dunării inferioare, în ținuturile de la sud și est de Carpați, ca și cele găsite în Transilvania și Banat, constituie veritabili piloni de susținere ai tezei continuității populației romanice și a etnogenezei românești în spațiul geografic carpato-dunărean, determinat astfel istoric ca și pe baza altor documente.

Prin comparație cu toate celelalte regiuni, Dobrogea a dat numărul cel mai mare de inscripții pentru întreaga perioadă lăuată în considerare, ca urmare a situației sale istorice aparte, dealtfel binecunoscută.

Continuitatea populației romanice pe teritoriul României în epoca de trecere de la antichitate la feudalism iese clar în evidență din numeroase inscripții cuprinse în lucrare. Inscripțiile latinești din secolele IV—VI aflate în Oltenia (Sucidava, Slăveni, Romula, Desa, Drobeta), Banat (Dierna, Băile Herculane, Mehadia, Gornea, Pojejena de Sus etc.), Transilvania (Biertan, Micia, Potaissa, Napoca, Crasna, Feldioara, Poian, Tg. Secuiesc, Apahida), Muntenia (Turnu Măgurele, Socetu, Curcani) și din Moldova (Poieniști, Bîtea Doamnei, Trușești, Dănești, Adjud), fără a mai vorbi de Dobrogea din secolul al VII-lea încoace — inscripții pe piatră, metal, dar mai ales pe vase de ceramică și pe diferite obiecte de uz curent-gospodăresc ori de cult —, dovedesc prezența masivă și activitatea productivă a populației romanice, atestată și de alte categorii de documente istorice. În același timp, unele materiale epigrafice arată în spațiul carpato-danubian prezența triburilor imigrate și raporturile lor cu autohtonii.

Un interes particular prezintă faptul că marea majoritate a inscripțiilor, eline sau latine, sînt redată în limba cultă, ci în graiul popular cotidian, cu particularitățile sale gramaticale, situație care furnizează o bază documentară de prima mîină pentru istoria celor două limbi clasice, dar și pentru evoluția unor forme ale cuvintelor transmise din latină în limba română. Așa, bunăoară, într-o inscripție de la Tomis întâlnim forma populară latină *cinque* (= *quinque* !), formă care a dat în limba română *cinci* (*cinque* în italiană, *cing* în franceză). În alte inscripții (de la Tulcea, Dunăreni, Ulmetum etc.) sînt prezente fenomene fonetice relevante în explicarea trecerii unor forme din latina vulgară în română, cum ar fi *annis* > *ani*, *oculus-oculus* > *ochi*, *mensa, mesa* > *masă*, unele rezultate și din tendința de unificare a cazurilor într-un caz general de plural, cînd regimul gramatical clasic al prepozițiilor *ad, in, pro* nu se mai respecta. Fenomenele de limbă din textul inscripțiilor au fost atînt observate și comentate de autor, în măsura cuvenită.

Prin locul de proveniență, limba și particularitățile ei, prin conținutul legat de variate aspecte ale vieții publice sau private, inscripțiile fac o dată mai mult dovada raporturilor neîntrerupte, pe multiple planuri, între romanitatea de la nordul Dunării inferioare și Imperiul romano-bizantin, între diferitele regiuni și comunități de populație ale aceleiași romanități orientale.

Fără îndoială că în cuprinsul lucrării se mai pot găsi unele inconsecvențe ori inadvertențe, iar la unele materiale epigrafice se pot discuta chestiunile de onomastică, datarea, lectura, bibliografia și anumite aspecte din comentariul istoric. Dar caracterul minor al acestora nu umbrește valoarea reală a cărții și nu alterează în general conținutul ei documentar, deosebit de prețios.

Mergând mai mult pe linia punerii în lumină a ceea ce este pozitiv și reprezintă un aport în materia de specialitate, putem spune

fără ezitare că ne găsim în fața unei lucrări de bază, prima lucrare care cuprinde toate inscripțiile tirzii din Dobrogea și din celelalte ținuturi ale țării noastre. Operă de culegere atentă și analiză minuțioasă a documentului, de acribie epigrafică, de valorificare a datelor istorice cuprinse în inscripțiile editate, cartea lui Emilian Popescu aduce o apreciazabilă contribuție la mai buna cunoaștere a unei importante epoci a istoriei naționale. Ea face totodată legătura între volumele amintitului „corpus național” de inscripții antice propriuzise și documentele medievale românești din cunoscuta colecție *Documenta Romaniae Historica*. În felul acesta, datele scrise de orice fel, documente directe nealterate, referitoare la pământul românesc, editate integral și la nivel științific superior, vor acoperi în chip fericit aproape două milenii de istorie.

D. Prolase